

## KRITIKA

ORDASI ÁGNES\*

## „Hallgattassék meg a másik fél is!”

Petar Miletić: *Nepokorena hrvatska gimnazija. Važnost hrvatske gimnazije u Rijeci za očuvanje nacionalnog identiteta.*

Zágráb: Hrvatska Povijest, 2024, 291 oldal

1881 tavaszán a fiumei képviselőtestület tagjai terjedelmes memorandumot intéztek a magyar országgyűléshez, amelyben városuk közjogi státuszának mielőbbi rendezését kérték. Az emlékirat az immár tizenkét éve fennálló provizórikus viszonyokat<sup>1</sup> elfogadhatatlannak minősítette, és a késlekedés súlyos következményeire, a horvát befolyás mind feltűnőbb térnyerésére figyelmeztetett. A városatyák ezért két konkrét követelést fogalmaztak meg. Először is azt, hogy a magyar országgyűlés törvényben mondja ki: Fiume megkérdőjelezhetetlenül és végérvényesen Magyarországhoz tartozik. Másodszor pedig azt, hogy a horvát hatóságokat és intézményeket mielőbb távolítsák el a városukból. Hiszen – érveltek felháborodottan – teljesen abszurd, hogy Fiume, egy magyar település adjon otthont a horvátországi Fiume vármegye székhelyének, és hogy ott a horvát gimnázium zavartalanul agitálhasson a magyar állam szupremáciája és a zömmel olasz ajkú városi tanács ellen.

Érvelésük nem nélkülözött minden alapot. A Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján ugyanis a nem egészen 20 km<sup>2</sup>-es, multietnikus és többnyelvű Fiumének 1880-ban 44% olasz, 38,1% horvát, 10,4% szlovén, 4,3% német és 1,8% magyar anyanyelvű lakosa volt.<sup>2</sup> A számarányoknál beszédesebb volt az olasz kultúrdominancia hatása. Az olasz nyelv a lokális közigazgatás és a közélet valamennyi szegmensét átszötte, miközben az olasz kultúrkörhöz és az abból származó egzisztenciális érdekekhez kötődő uralmi elitcsoportok a horvátok egyre

\* A szerző történész, az NKE Közép-Európa Kutatóintézet tudományos munkatársa. e-mail: Ordasi.Agnes@uni-nke.hu; ORCID: 0009-0006-2838-6920

<sup>1</sup> Az 1870. évi fiumei provizórium értelmében Fiume városa, kerülete és kikötője csak ideiglenes jelleggel került magyar közigazgatás alá. A legfelsőbb uralkodói elhatározás értelmében ugyanis hovatartozásukról a fiumei, a horvát és a magyar regnicoláris bizottságoknak egyhangúlag kellett döntenük.

<sup>2</sup> Fiume lakosságának anyanyelvi megoszlása a KSH adatai szerint (1910-ben az összes népesség; továbbá az összes évben az „illírek” és a „szlávok” beszámításával).

látványosabb és szervezettebb jelenlététől saját privilegizált pozíciójukat féltették. Magától értetődik, hogy szorongatott helyzetükben védelmet és támogatást a kelően távoli magyar kormánytól reméltek, amely – saját hatalmi, közgazdasági és nemzetépítő szándékainak határáig – késznek is mutatkozott felkarolni az olasz ajkú helyi elitet törekvéseit a rivális horvát nemzeti követelésekkel szemben.

A képviselőtestület és a magyar kormány közös fellépései ellenére Fiume közjogi és törvénykezési helyzete az I. világháború utánig megoldatlan maradt, ugyanakkor a horvát intézmények a századfordulóra valóban sorra eltűntek a városból. Éppen ezért nem meglepő, hogy sorsuk és a helyi társadalomra gyakorolt hatásuk egyelőre csak kevesek érdeklődését keltette fel. Örömteli tehát, hogy Petar Miletić *Nepokorena hrvatska gimnazija – Važnost hrvatske gimnazije u Rijeci za očuvanje nacionalnoga identiteta*<sup>3</sup> című, 2024-ben megjelentetett monográfiájában az egykor Fiume városában működő horvát gimnázium történetének bemutatására vállalkozott.

A munka az intézménytörténetnél jóval többet nyújt. Ez annak köszönhető, hogy Miletić a csaknem 300 oldalas, képekkel és táblázatokkal ellátott, öt nagy tematikus egységre osztott monográfiájában a nagy történelmi kérdések felé fordul. Egyfelől kitér a nemzeti identitás megőrzésének eszközeire, a horvát nacionalizmus terjeszkedésének nehézségeire. Másfelől a kulturális és etnikai határok megtartásának feltételeire, illetve a horvát nyelv fejlődésének és használatának társadalmi és politikai dilemmáira. A szerző a gimnázium tevékenységén keresztül azt is ábrázolja, hogy az adott kontextusban mit is jelenthetett a hazaszeretet és a nemzeti lojalitás, a dinasztiahűség, valamint az opportunizmus.

Miletić érdeklődése az intézmény múltja iránt természetes, mivel nemcsak doktori disszertációját írta és védte meg a témában,<sup>4</sup> de korábban maga is a gimnázium diákjai közé tartozott, jelenleg pedig ugyanott történelem és horvát nyelv szakos oktató. Bár ez a fajta érintettség a kötetet különösen személyessé és olvasóközelivé teszi, feltételezi Miletić érzelmi kötődését és elköteleződését, valamint bizonyos szintű elfogultságát alma matere és kenyéradó intézménye, illetve a horvát történetírás nemzeti központú narratívája felé. Kétségtelen, hogy Miletić számára a gimnázium horvát nemzetépítésben betöltött pozíciója és ténykedésének magas szintű mivolta a priori – és a legkevésbé sem hipotézis.

A szerző meggyőződéssel vallja ugyanis, hogy a 19. századi Fiume a különbözőségek, a kölcsönös megértés és tolerancia helyett a versengő nacionalizmusoknak adott színteret. Azaz élesen elhatárolja magát a jelenleg domináns, a multikulturális

<sup>3</sup> A meghódítatlan horvát gimnázium. A fiumei horvát gimnázium jelentősége a nemzeti identitás megőrzése szempontjából.

<sup>4</sup> Petar Miletić: *Uloga i značenje riječko-sušačke gimnazije u očuvanju hrvatskoga nacionalnoga identiteta u drugoj polovici 19. stoljeća*. Mentor: izv. prof. dr. sc. Andreja Sršen. Datum obrane: 25. ožujak 2024. [https://www.fhs.unizg.hr/studiji/doktorski/obranjene\\_disertacije/kroatologija](https://www.fhs.unizg.hr/studiji/doktorski/obranjene_disertacije/kroatologija) (Utolsó letöltés: 2025. október 23.)

értékeket és a viszonylag békés közös együttélést hangoztató nézetektől. Ezáltal a kötetben a szolidaritások, a nemzeti közömbösség vagy a szituatív identitás megnyilvánulási formáival szemben a konfliktusok és a rivalizálások kerülnek előtérbe.

A kötet szellemiségét és felfogását az is meghatározza, hogy Miletić erősen támaszkodott a horvát történetírás olyan klasszikusaira, mint Danilo Klen, Petar Strčić, Andrija Rački és Milivoj Ćop, illetve a napjainkban is aktív Irvin Lukežić monográfiáira. A tekintélyes mennyiségű horvát nyelvű mű mellett szinte elenyésző az idegen nyelvű és a kurrens munkák hivatkozása. Példának okáért kimaradtak Giovanni Kobler és Fest Aladár korabeli olasz nyelvű írásai, illetve a kortárs Angela Ilić, Fried Ilona, S. Pallós Piroška, Pelles Tamás, Ivan Balta és Robin Okey, valamint Ante Cukrov és Manon Giron hasonló kérdéseket feldolgozó, gyakran idegen nyelven is elérhető publikációi.

Noha a szelekció, valamint a mára kissé elavult, feltűnően homogén szakirodalmi és elméleti háttér elgondolkodtató, Miletić gazdag latin, olasz, német és horvát nyelvű forrásbázisra építette kötetét. Kutatott az Első Sušaki Horvát Gimnázium Levéltárában és a Rijekai Állami Levéltárban, miközben szisztematikusan áttanulmányozta a korabeli olasz és horvát nyelvű sajtó híradásait, a különböző hatóságok jelentéseit, valamint az iskolák anyakönyveit és értesítőit. Mi több, elmélyült a Fran Kurelac, Ivan Kukuljević Sakcinski és Vjekoslav Klaić vagy Antun Mažuranić munkásságából készült forráskiadásokban is: ezeknek szellemisége az egész kötetten végighúzódik.

Miletić kötetének első nagy tematikus egységében a fiumei gimnázium felállításának körülményeit, történetének sorsfordulóit és a lokális társadalomban betöltött pozícióját ismerteti. Megtudható belőle, hogy az iskola alapjait 1627-ben a jezsuiták fektették le azért, hogy az Fiume, valamint Krajna, Isztria és a közeli horvát területek oktatási központja legyen. Arra is fény derül, hogy ennek érdekében II. Ferdinánd már 1630-ban gimnáziumi rangra emelte.

A hatosztályos iskolát eredetileg a belvárosi Szent Vitus katedrális keleti részén helyezték el. Bár ünnepélyes megnyitóján Ivan Krstitelj Agatić, a zengg–modrusi püspök a szentmisét horvátul tartotta meg – a tantestületben a rend 1773. évi felszámolását követően is akadtak délszláv anyanyelvűek –, egészen a 19. század második feléig latin volt az oktatás nyelve. Bizonyos szintű toleranciát kizárólag az olasz nyelv élvezett, ami miatt viszont egyre kevesebb horvát diák iratkozott be. Helyüket azok az Isztriából, Krajnából, Dalmáciából és az Itáliából származó tehetősebb „idegenek” töltötték be, akik képesek voltak megfizetni az oktatás és az egyéves latin nyelvű felkészítő tanfolyam költségeit. Magyarán a tanórakövetéshez szükséges nyelvi kompetenciákat megszerezni.

A horvát diákoknak az iskolából való elmaradása a 18. századi nemzeti ébredés megindulásával és a népi hagyományok, a kultúra iránti érdeklődés megnövekedésével mérséklődött, de az igazi fordulat csak 1848-ban érkezett el, amikor Fiume a horvát báni közigazgatás része lett. Miletić a rezsimváltás következményeit,

a gimnázium horvátosításának és elhorvátosodásának fázisait a második főegységben veszi sorra. Itt egyrészt azt tárgyalja, hogy a horvát nyelv milyen politikai események és jogi aktusok hatására válhatott 1849-ben a mindennapi ügyintézés és a jegyzőkönyvek nyelvéné a gimnáziumban. Másrészt azt elemzi, hogy miként váltotta fel a nép nyelve (narodni jezik)<sup>5</sup> az addig kötelező, szélesebb spektrumú és a magyart is magában foglaló Studio Linguae Hungariae-t. Fejtegetései kapcsán Miletic arra a következtetésre jut, hogy kizárólag az olasz nyelvű városi tanács vonakodása és a tantestület óvatossága akadályozta meg azt, hogy a Lingua Nationalit rögtön az intézmény tanítási nyelvéné tegyék.

Az iskola horvátosítása nem ment egyszerűen. A szerző szerint ennek okai Alexander Bach osztrák belügyminiszter és a neoabszolutizmus németesítő intézkedéseiben lelhetők fel. Miletic ezért sorra veszi az oktatás nyelvével kapcsolatos rendeleteket, és bemutatja, hogy a birodalmi preferenciák miként írták felül a helyi igényeket. Vagyis, míg az 1851–1852. évi tanévben a németet (az olasszal együtt) csak választható tantárgyként hirdették meg, 1854-ben már hivatalosan is a német volt a gimnázium tannyelve. A reformokra különösen rossz fényt vetett, hogy azokkal párhuzamosan a horvát (narodni, egyes években ilirski jezik) nyelvet fokozatosan háttérbe szorították. Eleinte csak kötelező jellegét veszítette el és „relativ-obligat” tárgyként oktatták, majd 1856-tól már csak a felsőbb évfolyamokban, egyszerű tanfolyamként indították.

Ez a szerző szerint áldatlan állapot csupán 1860-ban, a neoabszolutizmus bukásával és a Habsburg Birodalom államjogi rendezését célzó októberi diplomával változott meg. Kihívások azonban ezután is jócskán akadtak. Bár a horvát–szlavón szábor képviselői egyetértettek abban, hogy Horvát-, Szlavón- és Dalmátország hivatalos nyelve csakis a nép nyelve lehet, komoly dilemmákat okozott annak meghatározása és hivatalos elnevezése. Az alternatívák közt a horvát–szlavón–szerb, a horvát–szerb, a horvát, a szerb, a jugoszláv, a szlavón, a népi is felmerült. A vita 1863-ban dőlt el, amit Ivan Mažuranić horvát udvari kancellár levélben tudtattott Josip Šokčević horvát bánnal. Ennek eredményeképpen a horvát lett az állam, valamint az oktatás hivatalos nyelve, amit a fiumei horvát gimnáziumban is szinte azonnal bevezettek. Jólehet, ekkor a standardizált horvát nyelv még nem is létezett, amit jelez, hogy a helyi diákok főleg az olasz és a horvát nyelv (fiumano, illetve čakavski) dialektusaiban, a más térségből származók pedig a saját nyelvjárásukban beszéltek.

Miletic munkája a harmadik fő tematikai egységét a horvát nemzeti szellemű nevelés és a hazafias célokat szolgáló oktatás jelentősége, továbbá az identitásörzés módszerei és eszközei ismertetésének szenteli. A horvát történetírás klasszikus téziseit megismételve vázolja fel, hogy miként vált a 15. és 16. században még horvát etnikumú, többnyire szláv nyelvű liturgiát követő és leginkább a čakavskit

<sup>5</sup> A szerző szerint ezen horvátot értettek.

beszélő, a glagolita írásmódot használó városban az olasz kultúra dominánssá. Itt mindenekelőtt a Földközi-tengeren megélénkülő tengerészet és kereskedelem következményeit sorolja fel, de felemlegeti az Appenini-félszigetről egyre nagyobb számban érkezők arányát, valamint az anyanyelvi oktatás hiányát is. Arra az álláspontra helyezkedik, hogy a jezsuiták egyébként üdvös iskolaalapítása is nagyban segítette a város elolaszosodását, az elidegenedés tendenciáját pedig csak a 18. század végén mind aktívabbá váló horvát nemzetébresztők tevékenysége, majd az európai forradalmak vívmányai akasztották meg.

A szerző úgy véli, hogy a horvát nemzetté válás folyamatában a politikailag kedvező, támogató környezet elengedhetetlen volt ahhoz, hogy a gimnázium oktatói immár nyilvánosan és a tanórákon is kifejezzék nemzeti érzéseiket. Ezért nyomon követi, hogy a birodalmi, az országos és a helyi politikai kurzusok váltakozásával hogyan módosult az oktatott tárgyak listája, a horvát nyelvoktatás intenzitása, valamint a horvátórák tananyagának és tankönyveinek tartalmi összeállításai. E tekintetben nemcsak arra hívja fel a figyelmet, hogy – miként bárhol máshol – a hazaszeretet és a nemzeti érzület átplántálásnak leginkább a (horvát) anyanyelv-, a történelem- és a földrajzórák kedveztek, de nem feledkezik meg a gimnázium olvasóterméről sem, ami szerinte a horvát nemzeti szellem és az identitásépítés egyik kohójaként működött ezekben az évtizedekben.

Miletić még ennél is lényegesebb szerepet tulajdonít a gimnázium tanárainak, akiket a horvát nemzeti identitás megőrzésének kulcsfiguráiként, a horvát nemzeti értékek első számú közvetítőiként mutat be. Noha megállapítását ez alkalommal sem köti a témát érintő absztraktabb elméleti szakirodalomhoz, saját empirikus kutatásaival meggyőzően bizonyítja, hogy az iskola horvát (délsláv) identitású oktatói éppúgy a horvát nyelvű lakosság egyik „erős szerkezetének” bizonyultak, mint a magyaroknak a magyar, az olasz nyelvű közösségnek pedig az olasz identitással szimpatizáló oktatók. Tehát olyan meghatározó társadalmi pozícióval rendelkező szellemi, politikai és kulturális eredményeket felmutató normaközvetítő aktoroknak látja őket, akik az ifjabb generáció és közvetlen környezetük számára követendő mintákat nyújtottak, és a lokális társadalom egyes csoportjait nemzeti alapon közösséggé alakították. Miletić ezért nagy tisztelettel szól a gimnáziumban oktató Fran Kurelacról, Vinko Pacelről, Vinko Antićról, Tadija Smičiklasról, a horvát nyelv, irodalom és történelem tanáraitól, valamint a szlovén nemzeti mozgalomban szintén részt vevő Janez Trdináról, és természetesen az intézmény egykori igazgatójáról, Antun Mažuranićról.

A gimnázium, illetve a tanárok nemzetépítő törekvései a mindenkori hatalmak figyelmét is felkeltették, hiszen megélénkülő aktivitásuk és egyre látványosabb mozgalmuk válaszokat igényelt. Ezzel a meglehetősen összetett és megkerülhetetlen témával a szerző kötetének negyedik fő egységében foglalkozik, ami által a gimnázium működése és jelentősége birodalmi, regionális és helyi szinten is kontextualizálódik. A fókusz azonban megkérdőjelezhetetlenül ez utóbbira esik;

a hatalmat pedig – lévén főleg a 19. század második feléről van szó – leginkább a városi térbe behatoló magyar állam jelenti.

A szerző vélekedése magyar szempontból nyilván nem túl kedvező, mégis izgalmas, hogy a horvátok hogyan élték meg a magyar állam terjeszkedési folyamatának egyes szakaszait, és hogyan viszonyultak a változásokhoz. Ezt az expanziót mindenekelőtt a magyar nyelvtanítás és -tanulás helyzetén és a fiumeiek ahhoz való hozzáállásán keresztül ragadja meg. Ezzel kapcsolatban nem is késlekedik leszögezni, hogy a magyar nyelv sosem vált a gimnázium tannyelvévé, ráadásul az intézményben a magyar nyelvoktatás nem is örvendett nagy népszerűségnek. A tanrendbe 1789-ben kizárólag uralkodói rendeletre vették fel *Lingua Hungarica* néven, és kizárólag fakultatív lehetőségként számoltak vele. A szerző szerint a lakosság érdeklődéséről sokat elárul, hogy a magyarnyelv-tanárnak latinul, olaszul és horvátul is tudnia kellett, és az, hogy egyes években a kurzusára egyetlen diák sem iratkozott be. Ezen segítő, bár a magyar törvényhozás 1833-ban az osztrák területről származókon kívül a magyar nyelvet minden diák számára kötelezővé tette, Fiume 1848. évi Horvátországhoz csatolásával a magyar nyelv végérvényesen kikerült a gimnáziumban oktatott tárgyak közül.

Miletic, utalva könyvének címére, megállapítja, hogy a gimnáziumot a nyelvkérdésben még az 1868. évi, vitatott körülmények közt létrejövő horvát–magyar kiegyezés, illetve az 1870. évi fiumei provizórium sem ingatta meg. Már csak azért sem, mert míg Fiume városa, kerülete és kikötője ideiglenes jelleggel, *corpus separatum*ként<sup>6</sup> ismét magyar közigazgatás alá került, addig a gimnázium (mint intézmény) felett ekkortól csakis a horvát–szlavón kormány és a szábor hatalma érvényesült. Igaz, mindez a volt jezsuita szemináriumból, konventből és kollégiumból álló, a horvát gimnáziumot is befogadó épületkomplexumot nem érintette, így azokat változatlanul Fiume városa kezelte, ami számos konfliktus előidézője lett.<sup>7</sup>

A magyar hatalom elutasítása máskülönben az intézmény operatív tevékenységében és adminisztrációs fogalomhasználatában is leképeződött. Példának okáért az iskolai értesítőkben, anyakönyvekben és statisztikai kimutatásokban a rezsiváltás tényét igyekeztek negligálni. A magyar szupremáciára utaló kifejezéseket vagy mellőzték, vagy azokat a semlegesebb konnotációt maga után vonó fogalommal cserélték fel. Például Fiumét a „Rěka”, „Rieka”, „Rijeka” megnevezésekkel helyettesítve továbbra is Horvátország integráns részeként tüntették fel. Ezenkívül szintén bevett gyakorlat volt, hogy a diákok származásánál csak a születési helyet (*rodno mjesto*) adták meg, vagy az országot jelölő (*domovina*) rubrika kitöltésétől eltekintettek, esetleg a „haza” (*zavičaj*) szó használatát a letelepedésről vagy a korábbi tanulmányokról szóló információk közlésével kerültk el.

<sup>6</sup> Különálló csatolt rész.

<sup>7</sup> Az ingatlanok felett a városi tanács 1826-tól kezdve rendelkezett.

Miletić nagyon helyesen felhívja a figyelmet arra, hogy a magyar uralommal szembeni idegenkedést és a horvát báni hatalomhoz való ragaszkodást a horvát attribútumok kidomborítása is érzékeltette. A külsőségekben megnyilvánuló horvátosítás és a horvát jelleg kiemelésének szükségességét a központosító magyar kormány és az egyre türelmetlenebb városvezetés elleni önvédelmi reflexióként magyarázza. Hiszen az 1890-es évekre a magyar állami és az olasz nyelvű városi oktatási hálózat is olyannyira kibővült, hogy az már a legrégebbi fiumei gimnázium létezését veszélyeztette.

Éppen ezért az 1892–1893. tanévtől a gimnázium hivatalos neve „Kraljevska velika gimnazija u Rijeci”-ről „Kraljevska hrvatska velika gimnazija u Rijeci”-re változott, 1896-ban pedig „Kraljevska velika gimnazija u Sušaku”-ra módosult, majd az 1899/1900-as tanévtől kezdve a „Kraljevska velika gimnazija u Sušaku (kraj Senjske Rijeke)” megnevezés szerepelt a kiadványaikon. Miletić ez utóbbi kapcsán gyorsan hozzá is teszi, hogy természetesen Fiume közigazgatásilag sosem tartozott a senji körzethez. Mégis, mivel a városban és környékén felekezetiileg a zengg–modrusi püspökség joghatósága érvényesült, ezért a gimnázium vezetői előszeretettel használták fel horvát identitásuk, valamint a báni hatalommal való lojalitásuk ily formában való kidomborításához.

Miletić a magyar államnál pozitívabb képet fest a Habsburg Birodalomról és az uralkodóról. Kiemeli, hogy noha a gimnázium tanárai elutasították a magyar állam uralmát, és felettébb kritikusan viszonyultak az aktuális hatalmi rezsimet kiszorgálni kész, olasz ajkú városvezető elitcsoportokhoz, még a legnehezebb helyzetekben is hűségesek maradtak a dinasztiahoz. Vagyis – így a szerző – nem igazak azok a vádak, amelyek a korszakban államellenességgel gyanúsították őket. Az intézmény oktatói ugyanis pusztán országuk (Horvát–Szlavónország) területi integritását védték, aminek jövőjét (többnyire) a Habsburg Monarchián belül képelték el. Kritikájukat ezért csakis a dualisztikus berendezkedés ellen és a birodalom hatalmi struktúrájának átalakítása érdekében fogalmazták meg.

A szerző a kötet ötödik nagy tematikus egységében a horvát szellemű nevelés és oktatás eredményeit és következményeit tárgyalja, ám a fejezet fő témája nem a lexikális vagy a kulturális tudás átadása, hanem az intézmény tanárainak és diákjainak társadalmi és politikai integráltsága és aktivitása. Miletić tehát egyfelől hangsúlyozza, hogy a gimnázium egy közös tudásbázis elsajátításán kívül kifejezetten hozzájárult a diákok világméltóságának és értékrendjének formálódásához. Másfelől megállapítja, hogy az intézmény kedvező feltételeket teremtett egy szer-teágazó ismeretségen nyugvó információs kapcsolatrendszer kialakításához, ami később az anyanyelvi oktatással és a nemzeti szellem megerősödésével magasabb szintre lépett.

Miletić ebben a szakaszban informatív, könnyen áttekinthető táblázatokat is közöl a gimnáziumba beiratkozott diákok származási helyéről és területi rekrutációs táboráról, illetve sorra veszi az intézmény azon tanulóit, akik később felelős

társadalmi és politikai pozícióba jutva a horvát nemzetépítés kulcsfiguráivá léptek elő. Elsősorban Janez Trdina és Fran Kurelac megkérdőjelezhetetlen hatását emlegeti fel, akik nemcsak egyszerűen felkarolták diákjaikat, de folyamatosan aktív közéleti szerepvállalásra is ösztönözték őket. Többek közt ez példázza Fran Pilepić ügyvéd és Ivan Dežman orvos karrierje, akik tanulmányaik mellett a horvát nemzeti irodalom elismert alkotói, illetve a szábor képviselői lettek.

A fejezetből az is megtudható, hogy Franjo Rački, a széles körben ismert történetíró és az 1871. évi Habsburg-ellenes felkelést szító Eugen Kvaternik diákévei egy részét ugyancsak a gimnázium falai között töltötték. Sőt, a fiumei városi életben jelentős közszerepet vivő idősebb Erazmo Barčić és azonos nevű fia, valamint Antun Mažuranić és az 1873 és 1880 között horvát báni méltóságot viselő Ivan Mažuranić is tanult ott. A bemutatott diákok közül a legérdekesebb pályáiv talán Ivan Fiaminć, Fiume vármegyei apátplébános és Fiume városánaktartománygyűlési képviselőjéé, de az isztriai területek elolaszosodása ellen harcoló, Juraj Dobrila horvát katolikus pap támogatását élvező Matko Laginja,<sup>8</sup> Matko Mandić,<sup>9</sup> Vjekoslav Spinčić<sup>10</sup> alkotta „isztriai hármas” (istarski trolist) nemzetépítő munkássága szintén számos gondolatot ébreszt.

Mileitiek tekintélyes mennyiségű példát hoz a horvát tanárok és gimnazisták és a fennálló városi és állami hatalmak nem ritkán szimbolikusan és fizikailag is testet öltő összetűzéseire. Felidézi Ferenc József 1891. évi fiumei látogatását, amelynek során Ernest Kante, a gimnázium egyik tanára diákjait „*Živio!*” és „*Živio naša Rieka, naša hrvatska Rieka*”<sup>11</sup> kiáltások ordítására biztatta. Továbbá beszámol arról, hogy ifjabb Erazmo Barčić Zrínyi Péter (Petar IV. Zrinski) horvát bán és Frangepán Ferenc (Fran Krsto Frankapan) 1671. évi kivégzésére emlékezve minden év áprilisában zarándoklatot szervezett a közeli Trsatra,<sup>12</sup> hogy a Habsburg-hatalommal szembeni fenntartásait hangoztassa a diáktársai körében.

A fejezet ezen részében kerül sor a horvát, illetve az olasz és magyar ajkú diákok 1896. évi utcai harcainak taglalására, illetve a horvát tanulók gyűjtőmozgalmának tárgyalására is. Utóbbit Ante Starčević, a Horvát Jogpárt alapítója zágrábi házának felépítésére indították el, ami egész Magyarországon hatalmas közfelháborodást keltett. Az ügynek külön pikantériát kölcsönözött, hogy Josip Marinić és Gjuro Bačić mellett a jótékonykodók közt volt az akkor még csak 17 éves Antun

<sup>8</sup> Isztriai születésű horvát ügyvéd és politikus, a helyi Horvát Jogpárt egyik vezéregyénisége. Kastav polgármestere, „Isztria atyja”, az isztriai tartománygyűlés, illetve az Osztrák Birodalmi Tanács képviselője.

<sup>9</sup> Isztriai születésű horvát pap és nemzeti politikus. Az isztriai tartománygyűlés, illetve az Osztrák Birodalmi Tanács képviselője, a trieszti székhelyű *Naša sloga* sajtóorgánium társszerkesztője, illetve a *Balkan* nevű lap alapítója, a helyi Horvát Jogpárt egyik vezéregyénisége.

<sup>10</sup> Isztriai születésű horvát politikus, a helyi Horvát Jogpárt egyik vezéregyénisége. Az isztriai tartománygyűlés, illetve az Osztrák Birodalmi Tanács képviselője.

<sup>11</sup> „Éljen! Éljen a mi Rijekánk, a mi horvát Rijekánk!”

<sup>12</sup> Olaszul Tersatto. A horvátországi Sušakhoz tartozó városrész, ahol a Frangepánok vára áll.

Vio is, aki később – miként más forrásokból ismeretes – horvát családi háttere és neveltetése ellenére 1911-ben a magyar kormány támogatójaként Fiume magyar országgyűlési képviselője, majd az olasz nyelv és kultúra, illetve a város autonómiájának védelmezőjeként 1915-ben podestà (polgármester) lett, és aki az I. világháború után sindacoként (polgármester) már az olasz államra esküdt fel.

A jelzett viszálykodások és gyakran tettelegességgel fajúló konfrontációk ismeretében aligha meglepő, hogy a fiumei olasz ajkú városvezetés és a magyar államhatalom egyre határozottabb lépéseket tett a horvát nacionalizmus melegágyának tartott intézmény ellehetlenítésére. Az olasz nyelvű *La Bilancia* már 1867. évi megalapításától kiterjedt sajtókampányt folytatott ellene, a városi tanács pedig az 1870-es évektől feliratokban követelte a gimnázium mielőbbi kiutasítását.

A városatyák a bevezetőben említett memorandumot nem véletlenül 1881-ben fogalmazták meg.<sup>13</sup> Tudniillik a város és az állam közötti megegyezés értelmében ebben az évben nyitotta meg kapuit a magyar királyi főgimnázium az egykori jezsuita szeminárium, azaz a horvát gimnázium melletti épületében.<sup>14</sup> Sőt, a város által oly régóta óhajtott olasz tannyelvű, de ugyancsak államinak nyilvánított kereskedelmi iskolát pontosan a kollégiumban, tehát az időközben elhurcolkodásra szólított horvát tanintézet termeiben helyezték el. Az, hogy a fiumei magyar oktatási rendszer ékkövének tartott főgimnázium a horvát és városi befolyástól „megszabadított” ingatlanba költözhett, inkább presztízsértékű szimbolikus lépés volt, nem gyakorlati megfontolások indokolhatták. Ezt igazolja, hogy a magyar gimnázium még akkor sem kapott új épületet, amikor már mindenki evidenciaként kezelte, hogy az 17. századván épült és már lepusztult ingatlan a legkevésbé sem felel meg a kor követelményeinek.

Nem így történt a horvát gimnázium esetében, amelynek az 1881/1882. évi tanévet a város és egyben a horvát határ szélén, az úgynevezett Holt-csatorna<sup>15</sup> partján található emeletes Adamich-házban kellett megkezdenie. Annak ellenére, hogy a költöztést a helyi horvát lakosság is vegyes érzelmekkel fogadta, Miletic az utókor szemszögéből ezt jóval pozitívabban ítéli meg. Szerinte az elszenvedett presztízsvesztés dacára az ingatlanok a horvát kormány segítségével való megszerzése és a költözés inkább új fejezetet nyitott az intézmény életében. A világos, tágas termekkel és nagy ablakokkal ellátott modern épület ugyanis sokkal alkalmasabbnak

<sup>13</sup> Az okok közt a Fiume hovatartozását eldönteni hivatott horvát, magyar és fiumei regnicoláris bizottságok ismételt összeüléseinek előkészületei, valamint a horvát szászor újabb állásfoglalásai is szerepet játszottak.

<sup>14</sup> Megalapítása óta a horvát gimnázium elhelyezkedése több alkalommal változott, de mindig az egykori jezsuita negyed integráns részét képezte. A 17. végére elkészült gimnáziumi épületet a 19. század első felében eleinte fogházként, majd katonai transzportházként használták, később pedig laktanya lett belőle. Az oktatást a 19. század közepén ezért a rend kollégiumába helyezték át, ahol 1881-ig működött.

<sup>15</sup> Fiumara-csatorna vagy Mrtvi-kanal. A csatornásítás előtt az 1840-es években a Fiumét és Sušakot elválasztó határfolyóként és egyben horvát–magyar országhatárként funkcionált.

bizonyult az oktatás céljaira, ami hamarosan a diákok számarányának növekedését, valamint a tanrend bővülését is maga után vonta.

Az idill mégsem tartott sokáig. Az 1880-as évek végén a horvát nemzeti mozgalom fokozott intenzitása miatt a városi tanács már határozottan az intézmény megszüntetését követelte az épület túlszűfolttságára és nagyfokú amortizálódására hivatkozva. E ponton hiányérzetet kelt, hogy Miletic a hatalom általános természetének vizsgálatára nem tér ki. Nem számol tehát azzal, hogy sem a magyar, sem a városi hatóságok nem teheték meg, hogy a horvát nemzeti mozgalom egyik tűzfészkeként funkcionáló és egyben szimbólumává váló gimnázium tagjainak nacionalista szervezkedéseit tolerálják, mivel azzal saját hatalmi állásukat kérdőjelezték volna meg. Nem részletezi azt sem, hogy a magyar állam fizikai és hatalmi térben végbemenő térfoglalása a fiumei olasz nyelvű eliteknek sem tetszett, mivel az újabb állami térnyerésben ők saját autonómiájuk veszélyeztetését vélték felismerni. Magyarán a fiumei olasz ajkúak és az állami hatalom közötti viszony sem volt konfliktusmentes.

Az uralkodó 1891. évi látogatása alatt kitört botrány tapasztalataiból okulva a magyar kormány a horvát felet végül az intézmény azonnali elköltöztetésére szólította fel. A szerző kissé kárörvendve állapítja meg, hogy a magyarok eredetileg Fiume-Modrus vármegye<sup>16</sup> központjába, a viszonylag távoli Ogulinba akarták „száműzni” a gimnáziumot, azonban törekvéseik kudarcot vallottak. Ez egyrészt Hinko Bačićnak, a szomszédos Sušak polgármesterének volt köszönhető, aki saját birtokából egy kitűnő adottságú, tengerre néző hatalmas telket ajánlott fel az iskolának. Másrészt Izidor Kršnjavnak, a zágrábi közoktatási osztályfőnöknek, aki a horvát bántól és kormánytól tekintélyes támogatást szerzett az építkezésekhez.

Miletic ezen a ponton büszkén jegyzi meg, hogy a lipcsei, de Zágrábban igen népszerű Ludwig és Hülssner cég impozáns tervei még Batthyány Lajos fiumei kormányzót is aggodalommal töltötték el, mivel attól tartott, hogy a horvát pénzből és területen épülő objektum csorbítja az államhatalmat reprezentálni hivatott (még szintén épülő) új kormányzói palotájának fényét és tekintélyét. A nacionalizmusok versengésének és a történelem alakulásának egyik sajátos eredményeként könyvelhető el, hogy mindkét épület 1896-ra készült el. Ám a horvát historikus stílusú ingatlan azóta is a horvát kultúra és identitás ápolásának egyik elsődleges, magas színvonalú oktatási intézményének fellekvára, míg a Hauszmann Alajos által tervezett egykori kormányzói palota már évtizedek óta a rijekai Horvát Tengerparti Tengerészeti és Történeti Múzeum otthona.

Összességében elmondható, hogy Petar Miletic monográfiájában egy igazán izgalmas, kevésbé kutatott és a közös birodalom egészét érintő igen fontos témát dolgozott fel. Ügyesen megválasztott példáival és a kötetben szereplő horvát

<sup>16</sup> A Határörvidék felszámolását követően 1886 és 1922 között Horvát-Szlavónország egyik közigazgatási területe.

nemzetépítők bemutatásával számottevően hozzájárul a város történetének mélyebb megértéséhez, valamint a fiumei társadalmi, politikai viszonyok és összefonódások áttekinthetőségéhez. Ugyanakkor kétségtelen, hogy az idegen nyelvű, illetve a kurrens szakirodalom felhasználása a kötetet még teljesebbé tehetné, miközben a szerzőt is további szempontok megismerésére és további releváns kérdések felvetésére ösztönözhetné volna. Már csak azért is, mert magyar részről a „Nepokorena hrvatska gimnazija” egyik legfőbb tanulsága éppen az, hogy mindig érdemes meghallgatni, megismerni és megérteni a másik felet.